

Día das Letras Galegas, pequena historia e algunhas consideracións marxinais*

J. A. Xesteira

O Día das Letras Galegas é so un día, o resto dos 364 días do ano non se sabe a quen pertencen. Durante moitos anos, no tempo en que fun xornalista, o meu xornal, ó chegar o 16 de maio, lembraba que tiña que facer a capa escrita en galego, e así tiñabamos os dous xornalistas que escribíamos en galego, traducir as noticias do castelán ó galego. Só ese día, só esa páxina. Esa era a contribución do xornalismo ó Día das Letras Galegas. O resto do ano, o galego era practicamente inexistente, reducido ás áreas de Cartas ó Director ou ós artigos de opinión, e isto, en dimensións ponderadas e en equilibrio, que non fora haber máis galego do debido. A xustificación para esta carencia deuma o director: *Nadie lee en gallego*, dicía.

* Texto da conferencia proferida em 23 de Maio de 2003 por iniciativa da Biblioteca Pública de Braga e do Centro de Língua e Cultura Galegas da Universidade do Minho, para assinalar o Día das Letras Galegas 2003.

¿O resto da oficialidade?. As personalidades, alcaldes, políticos, empresarios, xentes que, paradóxicamente proveñen dun mundo rural e galego falante, e que, ademáis, coñecen, falan e poden ler o galego, en número estadisticamente superior ó, poñámos por caso, catalán e xa non digamos euskera, falan galego ese día, e o resto do ano falan un mal castelán que denota a súa orixe enxebre e, ademáis, o seu nivel cultural, que é, case sempre, rastreiro aínda que falado en castelán.

¿O mundo da cultura? Existe un mundo da cultura “en galego”, cos seus problemas, seus defectos e súas virtudes, un mundo que camiña por carreiros ás veces polémicos, ás veces brillantes, ás veces rexeitables pola cativeza de expectativas, ás veces digno de apoio polo esforzo de levar adiante un tipo de cultura guerrilleira, e ás veces condenable pola excesiva dependencia dos diñeiros políticos e oficiais, que converten a calquera artista, escritor, músico ou actor nun candidato a funcionario. Este mundo culto, con todos seus atrancos e conquistas camiña en galego, para ben e para mal, con polémicas e cunha vida enfrontada. Pero en galego. Logo está ese outro mundo da cultura en xeral, da cultura de banda ancha, a que circula polas grandes estradas. Esa cultura utiliza o Día das Letras Galegas coma os xornais, coma se pagara unha cuota, unha taxa para poder circular por Galicia o resto do ano sen problemas.

O día das Letras Galegas tamén é un día comercial, é unha xornada para vender libros, especialmente os libros do autor a quen se lle adica cada ano ese día tan especial. Debería ser un día de festa e de outras reivindicacións, unha festa que levase incorporada unha demanda popular, tal como o Día de San Jordi en Cataluña, no que se vende o 20 por cento da produción editorial escrita en catalán. Segundo Manuel Bragado, director de Edicións Xerais, a editora máis forte de Galicia, que pertence a unha multinacional, o Día das Letras, como reivindicación do libro, está en crise, pero o significado de homenaxe ó autor escollido para cada ano está en alza, en concreto, sobre Avilés de Taramancos, o de este ano, editáronse 35 libros, un tercio total de libros de ensaio de Galicia.

¿Qué é o Día das Letras Galegas?

Un pouco de historia. O 20 de marzo de 1963, tres membros da Real Academia Galega (Gallega, naquela altura) presentaron nesta institución unha proposta histórica: que o 17 de maio de cada ano fose o Día das Letras Galegas, como data para “recolle-lo latexo material da actividade intelectual galega”. Manuel Gómez Román, Xesús Ferro Couselo e Francisco Fernández del Riego, tres representantes dunha cultura, a galega, con moitos nomes e pouca obra, con motivo de se celebrar aquel ano o centenario da publicación dos Cantares Gallegos de Rosalía a Academia debería consagrar, con carácter de perdurabilidade, o simbolismo da data nunha celebración anual. Estimaban que o libro rosaliano editado en 1863 “foi a primeira obra mestra coa que contou a literatura galega contemporánea” e que “a súa aparición veu a lle dar prestixio unviuersal á nosa fala como instrumento de creación literaria”, concluíndo que representa “un fito decisivo na historia da renacemento cultural de Galicia”. Propuñase o día 17 de maio, ó ignorarse a data da publicación do libro, por ser nese día cando Rosalía de Castro llo adicou á tamén poeta Fernán Caballero.

Comezou, obviamente, aquel ano adicándolle o día a Rosalía de Castro, para seguir o ano 64 con Castelao e logo con Eduardo Pondal, ata hoxe, un cada ano. Nesta longa lista de trinta autores en trinta anos temos xente de todo tipo, uns de auténtica talla literaria, e outros metidos a presión, incluso algúns perfectamente evitables. De todo hai. Dende Rosalía de Castro, poetisa (ou poeta como gostan agora de dicir) de importancia, non xa para as letras galegas, senón para o que se deu en chamar Literatura Española, só comparable no seu tempo a Bécquer, ambos dous como figuras señeras do Romanticismo europeo, atopamos outros poetas importantes por distintos motivos; así, Eduardo Pondal, autor do Himno Galego; Curros Enríquez, poeta airado e sensible a unha demanda popular, que lle custou unha excomunión; Ramón Cabanillas; Manuel Antonio, un poeta moderno, vangardista, de escasa popularidade, pero de obra aínda importante agora mesmo; Celso Emilio Ferreiro, unha peza clave para a loita poética contra a dictadura e para a aparición do que se deu en chamar a Nova Canzón Galega (Voces Ceibes); Álvaro Cunqueiro, que é un literato de amplo abano, como poeta, fabulador e creador dunha narrativa fantástica que deu logo bastantes imitadores; foi director de xornais. Abundan os poetas, e nesta pequena lista hai que engadirille outros poetas de

menor importancia, como López Abente, Xoan Vicente Viqueira, Amado Carballo, Iglesias Alvariño, o inclasificable Pimentel, un magnífico poeta cunha obra en castelán non publicada. Ao lado destes temos poetas históricos, como Alfonso X o Sabio, autor, rei da lingua galega-portuguesa, cando eran todo un; ou como o ano que adicou ós trovadores, Meendiño, autor dun só poema, o primeiro escrito en galego-portugués, un paisano meu, de Redondela, Xohan de Cangas e Martín Códax, os tres poetas da ría de Vigo.

Xunto a eles hai narradores. Algúns verdadeiramente sólidos como Eduardo Blanco Amor, un escritor do exilio, animador cultural da galegitude en América, que publicou a mellor narrativa galega de todos os tempos e morreu pobre e solitario nun hotel de Vigo; o xa referido Cunqueiro, inventor de universos fantásticos, ou Ánxel Fole, autor de historias ben contadas. E logo temos a outras figuras de difícil clasificación; algúns teñen mérito como dinamizadores da literatura e da cultura galegas; tales como López Cuevillas, Otero Pedrayo, máis importante como figura que como autor; Lamas Carvajal, autor dun popularísimo Catecismo do Labrego que coñecían tódalas clases populares, aínda as analfabetas; Rafael Dieste, un home da cultura universal, narrador, poeta, dramaturgo e animador cultural da República Española coas *Misiones Pedagógicas*; Eladio Rodríguez, autor do primeiro dicionario galego, un equivalente do Aurelio portugués, no que hai de todo, como unha megastore. Xunto a estes hai outras figuras polas que pasaremos por riba, aínda co risco de esquecermos dalgún con merecementos: hai moito cura, moito bispo e moito clero, cecais porque o galeguismo orixinario sempre camiñou da man da Igrexa.

Chegados neste punto, cabe facer unha reflexión. ¿Cales son os criterios de eleccións? Por qué hai anos nos que o autor escollido é un perfecto descoñecido, aínda para a xente de letras de Galicia, como se fose ese Premio Nóbel do Turkeistán que de repente aparece un ano sen que ninguén saiba quen é. Ás veces o caso cae por amiguismo, outros, por bandidismo, outros por politiquismo. Explícome: xa porque o amigo vivo rememora ó amigo morto, xa porque unha banda de literatos ergue o seu candidato fronte a outra banda de literatos, ou, porque politicamente convén que un ano se adique o día a determinado autor, e iso pódese consensuar de xeito que “este ano tócalle ós nosos, o que ven tócalle ós vosos”.

Ben e así chegamos ó autor deste ano, Antón Avilés de Taramancos.

Antón Avilés de Taramancos

De verdadeiro nome Antón Avilés Vinagre, este poeta, a quen se lle adica este ano o Día das Letras Galegas, naceu en Taramancos – preto de Noia (A Coruña) – o 6 de abril de 1935, nos últimos tempos da II República, a menos dun ano da Guerra Civil. De familia labrega e mariñeira, a súa existencia estivo repleta de experiencias vitais relacionadas cos seus ideais nacionalistas que o levarían a emigración durante varios anos.

Pero antes de partir cara o novo mundo, e logo de pasa-la súa infancia en Noia estudiando como tódolos rapaces na escola (anecdótico; na escola de Boa, primeiro, e no colexio Andrés Manjón, despois) Antón Avilés trasládase durante seis anos á Coruña, entre 1953 e 1959. Alí estudia Náutica por mandato de seu pai – non chegando a completa-los estudos –, e descubre a súa verdadeira vocación: a escrita. Isto quer decir que a súa familia, se non acaudalada, podíamos considerala de clase media, xa que tiñan posibles para mandar un fillo a estudar á Coruña, cousa que só estaba ó alcance de poucas familias galegas daquel tempo. É na Coruña onde entra en contacto con outros rapaces e rapazas tamén amantes da poesía e que se agrupaban en torno á **Peña Amanecer** que organizaba cerimonias florais presididas por **Miguel González Garcés** e a súa dona, que percorrían as rúas da cidade herculina. A través deste colectivo Avilés coñece, entre outros, a **Urbano Lugrís**, o pintor de mares e caracolas, un home que viviu entre a pintura e as tabernas, ás veces xuntaando o viño coa arte e utilizando as paredes de moitas tabernas como escenario para compoñer algúns dos seus máis importantes murais. A Lugrís lembrará dende a emigración co gallo do seu falecemento en 1974.

En 1954 danse dous fitos na vida de Antón Avilés: en febreiro pronuncia a súa primeira conferencia sobre a poesía de **Rabindranath Tagore**, o poeta indio, Premio Nóbel, que deu a coñecer en españa a muller de Juan Ramón Jiménez, Zenobia Camprubí, a súa traductora. É importante sinalar este dato, porque Tagore, un poeta hoxe ben pouco lido polo grande público, era, naqueles momentos e ata os anos 60, un referente exótico e universal da chamada prosa poética e, ademais, dun xeito de espiritualismo nacionalista e reivindicador, de quen podemos atopar pegadas e rastros na poesía de

Avilés. Tamén nese ano asina o chamado **Xuramento de Laracha** polo que se comprometeu na defensa dunha “Galiza ceibe e popular”, despertándose a súa implicación ideolóxica co galeguismo de esquerdas.

Na revista ferrolana “**Atlántida**” aparecen publicados en 1955 os seus sete primeiros poemas nunha serie titulada **As moradiñas do vento**, e tres anos máis tarde, mentras facía o servizo militar en Ferrol, édítase o seu primeiro libro de poesía: **A fruta i o garmelo**, co que o poeta se coloca entre os máis destacados creadores da posguerra. Sen embargo, Antón Avilés xa escribira na súa Noia natal o primeiro poema titulado “Saloucos dun emigrante”, publicado na revista “Tapal” en agosto de 1951, e recibira en 1952 unha mención honorífica no premio de poesía en galego do Circo de Recreación-Casino de Noia polos poemas “Antón de Noia” e “Cadarso”.

Antes de partir a América, Antón Avilés substitúe o seu segundo apelido, Vinagre, polo da súa localidade natal, Taramancos, sentíndose dous grandes autores galegos como son Manuel María e Uxío Novoneyra como padriños do nome literario de Avilés de Taramancos.

Logo de participar na montaxe teatral da obra **O incerto señor don Hamlet**, que se estreou en xuño de 1959 no Teatro Colón da Coruña, Antón Avilés regresa a Taramancos sen remata-los estudos de Náutica pero con outro libro publicado: **Pequeno Canto** (1959), co que obtivo un accésit no certame da colección Brais Pinto. En 1962, Avilés de Taramancos vese obrigado a emigrar a Santiago de Cali, en Colombia, o que o afastou dos seus compañeiros de xeración e a súa traxectoria como poeta discorreu aillada. Experiencia vital da súa época de emigrante foi o seu matrimonio con Ana Sofía Baquero Céspedes, con quen fundou a súa propia familia e tivo tres fillos: Santiago, Luis e Guillermo.

Pero Avilés de Taramancos non resultou un emigrante en absoluto convencional porque durante os case vinte anos de estancia en América foi labrador, contrabandista, cazador, traficante de cabezas reducidas... Nada máis chegar a terras americanas escribiu **Poemas de ausencia** (1961), e unha década despois (1971) o seu amigo Salvador García – Bodaño publicaba na revista “Grial” dez poemas de Avilés de Taramancos que tamén viu publicado nas

páxinas de “La Voz de Galicia” o poema “**Pranto por Urbano Lugrís**” adicado ó seu pintor amigo co gallo do seu pasamento en 1974.

Destaca, tamén, do seu paso por Colombia a fundación da Embaixada de Galiza en Bogotá, xunto co escultor compostelán Xesús Picón.

En 1980 Antón Avilés decide regresar a Galicia onde dous anos despois, en 1982, retoma a súa produción poética e publica **O tempo no espello e Cantos caucanos** en 1985, este último produto das lembranzas colombianas e que lle valeu o Premio da Crítica española ó chegar a finalista do Premio Nacional. En 1986 chegou a presidi-la Asociación de Escritores en Lingua Galega (AELG), e en 1987 pasa a ser responsable de Cultura no Concello de Noia polo BNG, destacando desta época a apertura da Casa da Cultura, o Museo de Santa María a Nova e do Conservatorio de Música, así como o inicio das negociacións que culminarían coa adquisición e remodelación do Teatro Noela.

Xa en 1989 édítase **As torres no ar** e fai unha incursión na narrativa cun libro de relatos titulado **Nova crónica das Indias**.

Ó seu regreso das terras americanas, Avilés de Taramancos – ademais de publicar – gañouse a vida como taberneiro en Noia (abriu unha tasca nun pazo medieval do casco histórico de Noia) e seguiu militando no nacionalismo cultural e político de esquerdas, é elegido concelleiro polo Bloque Nacionalista Galego e leva a cabo o seu traballo político conseguindo importantes feitos culturais para a súa vila, aínda que o seu talante persoal o leven a enfrontamentos que chegan incluso a hostias literais e auténticas con algúns dos seus compañeiros de partido e de corporación. Avilés de Taramancos faleceu nun hospital de A Coruña o 22 de marzo de 1992, vítima dunha grave doenza, o mal de Hopkins. Ese mesmo ano ven a luz como obras póstumas **Antoloxía poética** e **Última fuxida a Harar** que obtén o Premio da Crítica Galega; ademais da recopilación de ensaios, artigos e conferencias no libro **Obra viva**.

A Avilés de Taramancos adícaselle o Día das Letras Galegas 2003. Con él recoñécese a traxectoria a prol das letras de Galicia a un home que chegou a definirse a sí mesmo como “a grandeza e a miseria da poesía”.

Da súa vida

Avilés foi un home de vida partida. Cando emigrou tiña saudades de Galicia e iso queda refreixado nos seus poemas americanos. Logo, cando retorna, paradoxicamente, sente saudades de Colombia. Ao respecto do que era a súa vida alí, en terras americanas, cabe suliñar as palabras de Salvador García Bodaño, amigo seu, que no ano 1971 escribe na revista Grial o seguinte:

Van ala xa dez anos dende o intre no que Avilés de Taramancos deixou a terra galega para seguir, coma tantos, as enleadas rutas que levan cara o pan ao traveso das antigas redes dos meridianos que enmallan a nosa longa historia.

“Case que dez anos – escribíame no 1970 – de loita a campo aberto fixeron de min un home curtido, coñecedor de “tretas” coma Ulises, mais perdido quizais para sempre. Fixen de todo. Fun comerciante, domeador de cabalos, contrabandista. Teño cavado máis de corenta hectáreas de terra americana, de sol a sol ate que o aceiro da eixada se fendera, e non houbo ceifa, nin colleita que non fora queimada pola peste, pola xeadá, polo destino”.

E aquí entra a lenda, a historia de Avilés como aventureiro. ¿Ata que punto estamos diante dun fantaseador ou dun axigantador de fazañas do outo lado do mar?. Non se sabe a ciencia certa. O caso é que aquí queda para os seus investigadores e biógrafos, que, nestas datas agroman como flores de maio. E segue Bodaño:

A súa vida realmente é unha pura anécdota, unha cruel novela de aventuras esquecida no anónimo da emigración na propia terra primeiro e na longura do alén mar despois. Do seu desacougo involuntario nos últimos tempos di moi expresivamente: “Cacei tigres para lle vender o pelexo aos gringos ricos, trafeguéi con cabezas reducidas, fixen churros nas feiras, fun afiador, pirata. O ouro fuxe de min coa mesma intensidade con que eu fuxo del. Somos incompatibles. E namentres a vida sae de madre coma un río no inverno, é natural que un se case e teña fillos por unha lei elemental da especie”.

Incluso cando fala da súa muller adórnaa dun aire un chisco exótico:

“Casei cunha india andina, como puiden casar cunha princesa turca. Hai un día no que somos tan orfos que necesitamos un tobo, un porto onde invernar, unha compañeira que nos alente. Non estou arrepentido. E unha muller simple e agarimosa como necesita un presidiario. E coma a terra é fértil, segura, para sempre”. Non hai, ao meu xuízo, xeito máis fermoso de comunicarnos tan íntimo paisaxe.

A obra de Avilés é escasa, dispersa, como home que non era un literato ó uso. Dependeu máis dos amigos para que chegaran a publicar os seus poemas que da propia inercia das editoriais, como pasa en moitas ocasións. Volvemos ó artigo de García Bodaño naquel Grial:

A súa produción poética, dunha calidade e dimensión xa moi pouco frecuente, é así talmente coma unha ferverza limpa, incontible, a borbullóns, ou coma un vento racheiro insospeitado que abrangue as cousas: “Escribo a rafegas, coma os furacáns; ao mellor pasan dous ou tres anos que non escribo unha palabra; en quince días fago un libro. Despois racho todo ou déixoo así. Son incapaz de corrixir, de volver a refacer. Non teño tempo nin paz para domear o verso ou a palabra”. Fai falla, dende logo, dunhas cualidades innatas, dun inmenso poder creador, dun sentido do ritmo e da expresividade e da medida tales para conquistar esta espontaneidade que exclusivamente afondando na súa obra poden chegar a comprenderse.

Como se pode ver, nas afirmacións de Bodaño pesan ben a amizade e o cariño que a análise crítica e imparcial. Remata Bodaño dicindo:

Persoalmente gardo unha presada de poemas seus que me deron manuscritos en cuartillas por el mesmo para mellor ocasión, xa que prefiro cinguir esta brevísima escolma que sigue unicamente ao seu libro Poemas de Ausencia que me remitiu dende Bogotá, e no que se atopa o mais actual da súa creatividade poética, feito cando “a saudade me ten crucificado. Non puido ter un día de festa, nin acougo. Nos lugares máis fermosos onde puidera ter un intre de ledicia, o nome dos amigos, o nome de Galiza, acoitélame terriblemente e vólvome áspero, duro, incomprendible. Non podo desfacer o nó dista forza cósmica”.

O seu significado na Literatura e nas Letras Galegas

¿Por qué foi escollido Avilés de Taramancos para este Día das Letras Galegas, xusto ós dez anos do seu pasamento? ¿E por qué non? Hai que ter en conta como se escollen os candidatos para unha efemérides desde tipo, igual que se escollen para calquera acontecemento cultural. Hai quen opina que a súa figura non é de talla bastante como para adicarlle unha xornada como esta, que xa é unha xornada bastante devaluada. Ben, este é un traballo que todos nós, os que escribimos, os que lemos, os que temos, dun xeito ou doutro a obriga de facer que avance a lingua, a trancas e barrancas e como poida, pero que avance. Avilés é un poeta, se queren, de segunda división, pero como outros moitos que xa tiveron o seu día, incluso moitos que foron inchados na súa importancia como autores e cuia obra non resistiría unha análise neutral, imparcial e honrada. Non hai tanto perigo en nomear escritores de rango inferior canto hai en perpetuar situacións de acomodamento ás normas do comercio e da economía de pensamento feble. Explicome. O 90 por cento dos escritores galegos son funcionarios, ben do ensino (na súa maioría) ben doutras áreas da administración. Son xente magnífica, capaz de desdoblarse en dous traballos, o servizo público e o literario, pero dame a min que algún dos dous vai padecer unha merma. A literatura galega neste momento ten unha poesía en estado gaseoso (como a meirande parte da literatura universal), unha narrativa aburrida e difícil de comprender (como a literatura española, portuguesa ou do resto do mundo), e unha dependencia excesiva da financiación pública para sobrevivir. É notorio que moitos dos homes que debían ser punta de lanza da literatura están a velas vir, agardando que lles veña unha subvención dos deuses gobernantes para facer a súa grande obra, que, xeralmente acaba en se converter nun parto dos montes.

No Día das Letras Galegas escribíronse 35 ensaios sobre Avilés de Taramancos, cousa que él nunca pensaría que a súa obra e vida deran para tanto. Reeditáronse os seus libros. Pois ben, en dúas librerías de rúa, nos tenderetes nos que estiven, os libreiros confesáronme que non venderán nin un só libro sobre a figura homeaxeada. Si venderon Harry Potter en galego, e Sin Chan , e libros de cociña, e o Señor dos Aneis.

